

УДК 316.324.8

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.42285

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

© Л. І. Яковенко, С. М. Приходько

У статті розглядаються принципи функціонування політики в постіндустріальному суспільстві. Встановлено, що суспільно-політичні процеси повинні здійснюватися на основі сучасних телекомунікаційних механізмів. Такі механізми забезпечують безпосередню взаємодію громадян з владою, можливість суспільного контролю її дій і суспільного впливу на ухвалення владних рішень

Ключові слова: *постіндустріальне суспільство, політичні процеси, електронна демократія, представницька демократія, пряма демократія*

In article the principles of the functioning of politics in post-industrial society are considered. It is established that social and political processes are realized on the basis of modern telecommunication mechanisms. Such mechanisms provide direct interaction of citizens with the power, possibility of public control of its actions and public influence on adoption of imperious decisions

Keywords: *postindustrial society, political processes, electronic democracy, representative democracy, direct democracy*

1. Вступ

Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується переходом до постіндустріальної епохи. Структура суспільства набуває більшої диференційованості і суттєво урізноманітнюється. В цих умовах актуалізується проблема встановлення нових засад регулювання суспільних відносин, щоб урахувати інтереси різних соціальних суб'єктів. Це зумовлює необхідність вдосконалення механізмів функціонування насамперед політичної сфери. Адже саме вона покликана здійснювати ці повноваження і зрештою забезпечувати належний рівень життєдіяльності суспільства. В умовах постіндустріального періоду розвитку людства зростає значення інформації, збільшуються обсяги інформації та рівень інформованості. Тому люди не можуть залишатися простими споживачами політики. Існує об'єктивна потреба їх більшого залучення до суспільно-політичних процесів. Люди самі мають бути творцями політики. Сучасні телекомунікаційні технології створюють принципово нові можливості для цього.

2. Постановка проблеми

Одним із важливих аспектів функціонування політичної сфери у постіндустріальному суспільстві є суттєва трансформація традиційних політичних інститутів. Зазнає змін також традиційна модель представницької демократії, оскільки вона має певні недоліки щодо можливостей громадського контролювання влади. У контексті цих процесів відбувається активне становлення таких явищ як електронний уряд та електронна демократія. Повноцінне використання сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій у сфері політики робить владу прозорішою, оперативнішою, мобільнішою. Взаємодіючи з владними органами на основі цих технологій, люди отримують більші можливості у процесах обговорен-

ня проблем суспільного життя, ініціювання прийняття відповідних рішень, обрання представницьких органів і посадових осіб, здійснення контролю за їх діяльністю і висловлювання їм довіри чи недовіри. В такий спосіб повніше забезпечуються зворотній зв'язок між громадянами і владою, а також дієвіші механізми її відповідальності.

3. Літературний огляд

Проблеми постіндустріального суспільства, електронного уряду та електронної демократії досліджуються багатьма вченими: філософами, економістами, політологами, соціологами. Серед найбільш значущих робіт з цього приводу слід відзначити дослідження Д. Белла [1], У. Бека [2], С. Кліфта [3]. Переваги і недоліки реалізації принципів електронної демократії проаналізовані в публікаціях І. Бикова [4], М. Вершиніна [5], Л. Волкова і Ф. Крашеніннікова [6] та Ю. Ірхіна [7]. При цьому більш поглибленої розробки потребують механізми політичної участі громадян за допомогою телекомунікаційних технологій постіндустріального суспільства.

4. Основні принципи функціонування суспільно-політичних процесів в постіндустріальному суспільстві

Характеризуючи стан сучасного постіндустріального суспільства, доцільно зупинитися на таких його властивостях. Однією з найбільш провідних є «центральне місце теоретичних знань як джерела нововведень і формулювання політики» [1]. В основі суспільного виробництва лежать інтелектуальні технології, знання. Це сприяє суттєвому підвищенню загального освітнього та інтелектуального рівня людей. (Щоправда, такий підхід дискутується [4, 5], мовляв, в умовах масового розповсюдження інформаційних потоків інтелектуальний рівень знижується. Але факт

збільшення інформованості оспорювати не можна). Отже, такі реалії потребують чіткого визначення оптимальних форм організації суспільства. У цьому контексті Д. Белл наголошував, що специфічні властивості постіндустріального суспільства потребують змін у політичній сфері і, зокрема, системі управління. «Взаємодія між суспільною структурою і політичним порядком стає однією з головних проблем влади в постіндустріальному суспільстві» [1]. Тобто, актуалізується питання про істотний перегляд принципів взаємодії між владою і суспільством, оскільки все більше громадян залучаються до політичних процесів, намагаючись активніше захистити свої інтереси.

На думку У. Бека [2], внаслідок такого залучення відбувається розширення суспільного простору політики. Держава вже не виступає виключним носієм легітимності влади. Навпаки, важливим механізмом її забезпечення є широка участь громадян у суспільно-політичних процесах. Без спільних дій уряду і громадянського суспільства неможлива повноцінна державна політика [2]. Одноосібних зусиль будь-якого суб'єкта політики не достатньо у цьому процесі.

В руслі обговорення процесів функціонування політики досить цікавими, на нашу думку, є основні висновки, зроблені за результатами роботи XXIII Всесвітнього конгресу Міжнародної асоціації політичної науки в Монреалі у 2014 р. Найбільш значущими для аналізу зазначеної проблеми слід відзначити такі. Внаслідок збільшення фрагментації політичних, соціальних та економічних систем суттєво ускладнюються управлінські процеси в суспільстві. Повноцінне здійснення управлінських функцій потребує глобального, всеохоплюючого та багаторівневого підходу: від місцевої громади до міжнародного співтовариства. Різноманітність цінностей, поглядів і форм поведінки, виявлених окремими особами і групами, створює широкий попит на їх включення та участь у політичному житті. Водночас наголошено на зростанні ризику, що демократична якість політичних систем буде погіршуватися в результаті зростання впливу і здібності приймати рішення з боку техніко-адміністративних та технократичних експертів [8]. Тобто, цілком гостро стоїть питання про важливість повноцінної участі громадян у політико-владних процесах, інакше існує реальна загроза їх політичного відчуження.

Отже, слід констатувати факт необхідності суттєвих змін політичної сфери в нинішніх умовах для адекватнішого відображення інтересів сучасного, більш диференційованого за своєю структурною будовою, суспільства і надання громадянам ширших можливостей впливати на державну політику.

Варто відзначити, що в сучасному вигляді організація політичної сфери фактично не відповідає принципам постіндустріального суспільства. Так, Е. Тоффлер ще у 1980 році у праці «Третя хвиля» зазначав, що діюча система організації влади – система представницької демократії – є атрибутом епохи індустріального суспільства. «Всі політичні партії, конгреси, парламенти, верховні ради, президенти, прем'єри, структури урядової демократії є застарілими і готові до перетворювань» [9]. Іншими словами, саме вся система представницької демократії не реалізовує повноцінно владні функції в постіндустріаль-

ну епоху в силу організаційної та процесуальної громіздкості, непрозорості, бюрократизованості, недостатньої мобільності. Крім того, вона з суто об'єктивних причин не спроможна відобразити інтереси різних верств суспільства внаслідок урізноманітнення і фрагментації його структури. Натомість, сучасні реалії потребують більшої оперативності і, головне, більшого залучення громадян до розробки і навіть прийняття політичних рішень. Адаже, ситуація, коли обрані посадовці, м'яко кажучи, не завжди виконують свої передвиборчі обіцянки, є поширеною. А щось змінити виборці можуть лише під час наступних виборів. Тобто, люди фактично відсторонені від політичних процесів.

Однією з передумов анахронічності системи представницької демократії є відсутність дієвих механізмів зворотного зв'язку між прийнятими владними рішеннями і рівнем їх сприймання з боку суспільства. (Тобто, доцільно взагалі поставити питання про легітимність влади в сучасному форматі як такої). Це має наслідком відчуження громадськості від влади та прагнення людей мати якомога більший вплив на політичні процеси насамперед у міжвиборчий період. Про важливість функціонування повноцінного зворотного зв'язку зазначав ще Д. Істон у 1966 році, характеризувавши його як передумову нормальної взаємодії влади з людьми. Наявність такого зв'язку забезпечує також баланс між суспільними впливами, які надходять ззовні до неї і прийнятими владними рішеннями. «За відсутності інформаційного зворотного зв'язку про процеси, що відбуваються в системі, влада діятиме наосліп» [10] і не зможе адекватно реагувати на них. Отже, найбільш суттєвим недоліком системи представницької демократії є відсутність постійної взаємодії громадян з владою і громадського контролю за її діями.

Часто громадяни, не маючи можливості налагодити контакти з владою, вдаються до прямої дії та ще й у силовій формі. Зрозуміло, що пряма дія не може вирішити всіх суспільних проблем. Тому в нинішній ситуації цілком об'єктивно зростає інтерес до різних моделей прямої демократії вже з урахуванням можливостей постіндустріального суспільства. Ідею про необхідність використання сучасні телекомунікаційні технології для забезпечення громадянам права «ухвалювати власні політичні рішення» у загальному вигляді запропонував Тоффлер у зазначеній праці [9]. В сучасних умовах мережа Інтернет, різні соціальні мережі суттєво спрощують можливості безпосередньої взаємодії з владою.

Для реалізації принципів прямої демократії в умовах постіндустріального суспільства найоптимальніші умови створює система електронної демократії. Одразу ж слід зробити застереження стосовно розмежування понять «електронний уряд» та «електронна демократія». Американський дослідник цих проблем С. Кліфт розрізняє їх таким чином. «Електронна демократія» (e-democracy) і «електронний уряд» (e-government) – це зовсім різні поняття. Якщо останнє означає підвищення оперативності й зручності доступу до послуг держави з будь-якого місця і в будь-який час, то перше належить до використання інформаційних технологій для розширення можливостей кожного громадянина щодо політичної участі»

[3]. Російський учений Ю. Ірхін характеризує електронний уряд як «електронну інфраструктуру державного і муніципального управління, що включає спеціалізовану комплексну систему взаємодії структур виконавчої влади, громадян, організацій громадянського суспільства і бізнес-структур за допомогою Інтернету» [7]. Для повноцінного функціонування такої системи правління потрібні певні технічні умови. Найбільш важливими серед них Ю. Ірхін вважає такі. Це – інформаційна присутність органів державної влади з відповідною базою даних: архів документів, поточна інформація, наявність механізмів для вільного спілкування громадян з представниками влади, а саме, «наявність спеціальних інструментів і можливостей для залучення громадян до обговорення і ухвалення рішень, інструментів он-лайнних консультацій з населенням, дискусійних форумів з питань політики і дій органу влади, он-лайнних опитувань, можливостей отримати відповідь на запити електронною поштою» [7]. Наявність таких технічних умов забезпечує у роботі уряду відкритість, інформаційну прозорість і доступність, принцип зворотного зв'язку, сприяє «підвищенню оперативності і ефективності управлінських рішень, зниженню витрат на утримання державного апарату, підвищенню продуктивності праці державних службовців, боротьбі з корупцією в урядових структурах» [7]. Такі принципи роботи уряду забезпечують належний якісний рівень функціонування управлінських структур, а відтак створює додаткові можливості для взаємодії громадян з владою, здійснення впливу на неї.

Варто наголосити, що діяльність владної системи в такому форматі пов'язане передусім з здійсненням суто управлінських функцій, наданням населенню певних адміністративних послуг. А систему електронної демократії слід розглядати ширше. Вона має включати широкий комплекс політичних відносин, зокрема, повноцінну участь громадян у політичних процесах: обговорення різних проблем суспільного життя і навіть прийняття владних рішень. Тому зазначені принципи функціонування електронного уряду потрібно розглядати як частину цілісної системи електронної демократії.

Для того, щоб вона була дійсно дієвою формою народовладдя, доцільно не відмовлятися повністю від механізмів представницької демократії, а поєднати її окремі засади з принципами прямої демократії вже з урахуванням телекомунікаційних технологій постіндустріального суспільства. Тобто, представницькі виборні органи влади зберігаються, але з наданням громадськості реального права контролювати їх дії не ситуативно, а в постійно діючому on-line режимі. У цьому контексті на серйозну увагу заслуговує модель, запропонована Л. Волковим і Ф. Крашенінніковим [6]. Вона передбачає участь громадян у вирішенні питань громадського життя через різні форми електронного волевиявлення. Її перевагою є забезпечення громадянам можливості прямої участі в обговоренні та вирішенні різних проблем, не залишаючи свого помешкання або знаходячись в будь-якому місці. Це дозволяє повніше забезпечити основоположний принцип демократії – провідним джерелом і носієм влади є народ.

Основними різновидами такого механізму реалізації народовладдя слід відзначити такі. Шляхом голосування через Інтернет можна брати участь в обговоренні численних суспільних проблем. Головне питання полягає в адекватному врахуванні підсумків такого опитування. Звичайно, в обговоренні може взяти незначна кількість людей, але це вже питання до них, якою мірою вони зацікавлені у вирішенні цих проблем. Ми дуже часто спостерігаємо, коли на виборах до місцевого самоврядування бере участь менше половини виборців. Але легітимність органів влади від цього не зменшується. Необхідно розробити механізми підрахунку результатів такого опитування, щоб вони обов'язково були враховані при прийнятті відповідних рішень.

Як уже зазначалося, оптимальна форма народовладдя має зберігати представницькі виборні органи влади. Але принципи взаємодії виборців з обраними посадовцями мають бути змінені. Насамперед слід забезпечити «живий вимір довіри до обраного представника». «Цей механізм дозволяє здолати існуюче у нинішньому реальному світі обмеження часу, який полягає в тому, що виборці можуть вибирати свого представника тільки через великі проміжки часу. Механізм рухливої довіри дозволяє вимірювати рівень підтримки діяльності представника постійно» [6]. Через певний проміжок часу після виборів, коли депутати мають змогу проявити себе, громадянам надається право висловити їм довіру в on-line режимі. Це цілком доцільно робити за аналогією голосування в соціальних мережах. Але цим взаємодія не обмежується. Важливо забезпечити постійне спілкування. «Грунтуючись на повній, відкритій і загальнодоступній інформації, виборці підтримують живий зворотний зв'язок зі своїми представниками, що виключає всякий потенційний сенс для політика дезінформувати виборців стосовно своїх намірів», а «політична нечесність стає практично безглуздою» [6]. Відкликання виборцями обраних представників також можливо здійснювати в on-line режимі.

Застосування такої системи має стимулювати обраних посадовців виконувати свої передвиборчі обіцянки, працювати на користь своїх виборців. Водночас їм має бути надано можливість пояснювати свої дії, якщо вони матимуть непопулярний характер. Наявність постійного живого спілкування сприятиме постійному відстеженню основних суспільних потреб і оперативному реагуванню на них.

Щоправда, підхід щодо застосування принципів електронної демократії на практиці залишається контроверсійним у науковому середовищі. Вчені, які висловлюють скептичне ставлення стосовно використання Інтернету як механізму політичної участі, ставлять питання таким чином: «Наскільки обґрунтовані оптимістичні очікування прихильників електронної демократії? Чи здатні нові форми і методи політичної участі внести якісні зміни у сформовані моделі і механізми політичного процесу? Отримавши доступ до нових можливостей та інструментів політичної участі, чи захочуть громадяни скористатися ними?» [5]. Вони стверджують, що в сучасних суспільствах не спостерігається прагнення до політичної активності. Крім того, «легкість отримання політичної інформації і висловлення своєї думки за допомогою нових

інформаційних технологій парадоксальним чином не стимулює громадян до активного політичного життя» [4]. Форми прямої демократії не набувають широкого розвитку. Навпаки, одержує широкий розвиток свого роду символічна політична участь, навіть її імітація. Тобто, люди лише спостерігають за політичними подіями за допомогою ЗМІ і споживають політичну інформацію [5]. При цьому вони не прагнуть впливати на політику, сприймаючи її як своєрідну розвагу.

На думку авторів, така ситуація дійсно має місце, але насамперед внаслідок відсутності зворотного зв'язку і можливості контролювати владу. Застосування сучасних телекомунікаційних технологій має забезпечити більшу дієвість та ефективність цих процесів. Звичайно, питання про готовність людей залишається актуальним. Сам по собі Інтернет не є фактором підвищення громадянської активності. Але як певний інструментарій є цілком придатним для використання. Тому потрібна відповідна підготовка громадян політичної участі через мережу. Відчувши дієву можливість впливати на владні процеси, вони активніше залучатимуться до цього. Важливо, щоб громадське волевиявлення з приводу різних проблем реально враховувалося при прийнятті владних рішень, а не було черговою імітацією політичної активності.

5. Висновки

Таким чином, застосування принципів електронної демократії у практичному житті створює достатньо широкі можливості участі громадян у суспільно-політичних процесах. Насамперед це стосується обговорення проблем життя суспільства, голосування стосовно певних рішень, обрання органів влади, висловлювання свого ставлення стосовно їх діяльності тощо. Забезпечення постійно діючого зворотного зв'язку є важливим фактором суспільної присутності в політиці. Все це має сприяти громадянській самореалізації людей і підвищенню відповідальності й авторитету влади. Зрозуміло, що реалізація цих механізмів на практиці поки, що є певною абстракцією, але перші кроки у цьому процесі потрібно робити негайно. Інакше влада і суспільство так і будуть існувати відокремлено одне від одного.

Література

1. Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. Перевод с английского [Текст] / Д. Белл. – М.: Academia, 2004. – 788 с.
2. Бек, У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія [Текст] / У. Бек. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.

3. Clift, S. E-Governance to E-Democracy: Progress in Australia and New Zealand toward Information-Age Democracy [Electronic resource] / S. Clift. – Available at: <http://www.publicus.net/articles/aunzedem.html>

4. Быков, И. «Электронная демократия» vs «электронное правительство»: концептуальное противостояние? [Электронный ресурс] / И. Быков. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/171/30//>

5. Вершинин, М. Электронная демократия: российские перспективы. [Электронный ресурс] / М. Вершинин. – Режим доступа: <http://www.ict.edu.ru/>

6. Волков, Л. Облачная демократия. [Электронный ресурс] / Л. Волков, Ф. Крашенинников. – Режим доступа: <http://sidenotes.ru/Book/Annotation/18>

7. Ирхин, Ю. «Электронное правительство»: зарубежный опыт и российские реалии [Электронный ресурс] / Ю. Ирхин. – Режим доступа: http://ars-administrandi.com/article/Irhin_2009_1.pdf

8. XXIII Всемирный конгресс международной ассоциации политической науки, Монреаль [Электронный ресурс] / 2014. – Режим доступа: <https://www.ipsa.org/events/congress/montreal2014/theme>

9. Тоффлер, Э. Третья волна. Пер. с англ. [Текст] / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 778 с.

10. Истон, Д. Категории системного анализа политики Антология мировой политической мысли: Зарубежная политическая мысль. XX в. В 5-ти томах. Т. 2 [Текст] / Д. Истон. – М.: Мысль, 1997. – С. 629–642.

References

1. Bell, D. (2004). *Gryadushchee postindustrial'noe obshchestvo*. Moscow: Academia, 788.
2. Bek, U. (2011). *Vlada i kontrvlada u dobu globalizatsiyi*. Nova svitova politychna ekonomiya. Kyiv: Nika-Tsentr, 408.
3. Clift, S. E-Governance to E-Democracy: Progress in Australia and New Zealand toward Information-Age Democracy. Available at: <http://www.publicus.net/articles/aunzedem.html>
4. Bykov, I. «Elektronnaya demokratiya» vs «elektronnoye pravitel'stvo»: kontseptual'noe protivostoyaniye? Available at: <http://www.politex.info/content/view/171/30//>
5. Vershinin, M. Elektronnaya demokratiya: rossiyskiye perspektivy. Available at: <http://www.ict.edu.ru/>
6. Volkov, L., Krashennikov, F. Oblachnaya demokratiya. Available at: <http://sidenotes.ru/Book/Annotation/18>
7. Irkhin, Yu. «Elektronnoye pravitel'stvo»: zarubezhnyy opyt i rossiyskiye realii. Available at: http://ars-administrandi.com/article/Irhin_2009_1.pdf
8. XXIII Vsemirny kongress mezhdunarodnoy asotsyatsiyi politicheskoy nauki, Monreal' (2014). Available at: <https://www.ipsa.org/events/congress/montreal2014/theme>
9. Toffler, E. (2002). *Tret'ya volna*. Moscow: ООО «Izdatel'stvo AST», 778.
10. Iston, D. (1997). *Kategorii sistemnogo analiza politiki*. Antologiya mirovoy politicheskoy mysli: Zarubezhnaya politicheskaya mysl'. XX v. V 5-ti tomakh. T. 2 Moscow: Mysl', 629–642.

*Рекомендовано до публікації д-р політ. наук Кармазіна М. С.
Дата надходження рукопису 24.04.2015*

Яковенко Лариса Іванівна, доктор економічних наук, професор, кафедра політекономії, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36003

E-mail: polkafedra@mail.ru

Приходько Сергій Миколайович, кандидат політичних наук, доцент, кафедра політекономії, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36003

E-mail: almazny@ukr.net